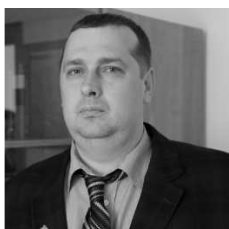

Актуальні проблеми подолання нелегальної трансплантології в контексті боротьби з організованою злочинністю

Невзоров Ігор Львович – начальник відділу з вивчення проблем протидії організованій злочинності у сфері державної безпеки Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України, кандидат юридичних наук,

Азаров Максим Юрійович – старший науковий співробітник Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України

У статті на основі аналізу відповідного законодавства України про трансплантологію, кримінально-правового законодавства, що встановлює відповідальність за порушення визначеного законом порядку трансплантації органів або тканин, результатів роботи оперативних підрозділів МВС України, що здійснюють правоохоронну практику в цьому напрямі, даних МОЗ України висвітлюються основні питання боротьби з нелегальною трансплантологією в Україні як одного із напрямків боротьби з організованою злочинністю, пропонуються конкретні шляхи вирішення найбільш гострих питань у цій сфері.

Ключові слова: нелегальна трансплантологія, торгівля людськими органами, реципієнт, донор, організована злочинність, злочини у сфері незаконної торгівлі органами або тканинами людини.

Постановка проблеми. Згідно зі статтею 3 Конституції України здоров'я людини визнається в нашій державі найвищою соціальною цінністю. Проте реальне втілення цього важливого конституційного положення в сучасній медичній практиці ускладнено через брак кваліфікованих медиків, сучасного медичного обладнання, належного фінансування цієї галузі з боку держави та незахищеність прав пацієнтів. Усі ці проблеми створюють “тепличі” умови для корумпованості та криміналізації медичної галузі України. Враховуючи те, що заради життя, пацієнти та їхні родичі готові сплачувати великі гроші за лікування й пересадку життєво важливих органів, зневажати моральні та людські цінності заради життя, злочинський світ поступово включив до сфер свого впливу й такий напрямок медицини як трансплантологія.

Таким чином, трансплантологія стала “середовищем для існування” та сферою діяльності не тільки медиків, але й юристів і правоохоронців. Очевидно, що вона потребує якісного наукового забезпечення за допомогою інструментів кримінального права, кримінології, криміналістики та медичного права, яке в нашій державі перебуває у стані формування. Виходячи із цього, дослідження комплексу етичних і правових проблем, що супроводжують трансплантологію, є актуальною проблемою юридичної науки сьогодні. В свою чергу, одним із перших і головних кроків на шляху до детінізації трансплантології, виведення її з орбіти впливу злочинного світу є визначення найбільш гострих та актуальних юридичних проблем цієї галузі.

Стан дослідження. Трансплантологія органів і тканин людини є об'єктом уваги багатьох фахівців (учених і практиків) у галузі медицини, соціології, юриспруденції та журналістики як в Україні, так і в усьому світі. В нашій країні науковим розв'язанням юридичних проблем у галузі трансплантології займаються такі вчені як П. Андрушко, О. Бантишев, В. Глушков, С. Гринчак, Т. Гушесова, С. Кузьмін, В. Купцов, М. Костін, К. Демидова, Р. Ключко, К. Тищенко, С. Шепетько, О. Юрченко та ін. Разом з тим, наукові надбання зазначених учених не вичерпують усіх кримінологічних, кримінально-правових і цивільно-правових аспектів, пов'язаних із трансплантологією в Україні, у зв'язку з чим потребують подальшого всебічного аналізу.

Метою статті є визначення найбільш гострих проблем нелегальної трансплантології задля вжиття конкретних кроків щодо декриміналі-

зації згаданої сфери медицини у загальному контексті боротьби з організованою злочинністю.

Виклад основного матеріалу. Кінець ХХ століття відзначився стрімким розвитком у медицині такого наукового напрямку як трансплантологія. В Україні вже існує відповідна нормативно-правова база з цього питання. Проте, закони України "Про поховання та похоронну справу", "Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини"¹ врегулювали тільки окремі аспекти, що стосуються волевиявлення особи на вилучення органів, якщо мова йде про померлого безпосередньо або його родичів, умов і порядку взяття анатомічних матеріалів у померлих осіб для трансплантації, проте не надали вичерпних відповідей на всі питання, що стосуються легальної сторони трансплантології.

Разом з тим, необхідність не просто сучасної, а довшеної нормативно-правової бази трансплантології пов'язана, передусім, із важливістю своєчасного врятування життя реципієнту, одночасним забезпеченням прав і законних інтересів донора, його родичів, у випадку, коли останнім є померлий, безсумнівно, враховуючи конституційно-правове положення про те, що життя людини та її здоров'я у державі визнаються найвищими соціальними цінностями (ст. 3 Конституції) [1].

Якщо медико-технологічні аспекти пересадки вже не викликають великих труднощів, то юридична та морально-психологічна складові цього процесу є остаточно не вирішеними (зокрема, у законі не має відповіді, чи можуть родичі покійного вимагати винагороду за надання згоди на вилучення органів померлого родича, також у законодавстві відсутні спеціальні правові приписи, що врегулюють питання при-

йняття конкретних рішень в особливо складних, нестандартних ситуаціях)².

В Україні існує п'ять центрів із пересадки органів. Але через брак самих донорських органів двері цих центрів для багатьох залишаються закритими і ці хворі приречені на смерть. Водночас Інтернет наповнений оголошеннями "куплю-продам будь-який орган". Лікарі також не приховують, що люди пропонують нелегальне донорство за гроші. Також розповсюдженою практикою є те, що громадяни України продають свої органи за кордоном.

Переважає більшість органів забирається від померлих донорів після констатації смерті мозку з неушкодженим чи майже неушкодженим кровообігом, причиною смерті яких були здебільшого травматичні ушкодження. Останнім часом збільшується кількість донорів, що померли від первинного ураження центральної нервової системи. Незважаючи на добре організований розподіл трупних органів за кордоном, кількість органів для трансплантації все одно є недостатньою. Тому із-за закордону часто звертаються за нелегальними послугами українців.

Крім того, проблеми пересадки органів в Україні ускладнює й те, що легальні центри трансплантології фактично не мають доступу до баз забору органів. На практиці склалося таким чином, що велику роль у цьому відіграє той факт, до якої структури відноситься лікувальний заклад і центр трансплантації, і чи має бажання адміністрація бази забору органів співпрацювати з трансплантаційним центром. Адже за те, що вони часто блокують роботу цих центрів, їх не карають. На жаль, певним категоріям медичного персоналу абсолютно не цікаві проблеми трансплантації. Наприклад, реанімаційні відділення при нейрохірургічних центрах, які є основними постачальниками органів для пересадки, не зацікавлені в тому, щоб у них проводився забір органів.

Ураховуючи недосконалість вітчизняного законодавства, а також оцінки вітчизняних трансплантологів в Україні, які наголошують на тому, що потреба у трансплантації людських органів

¹ Порядок застосування трансплантації як методу лікування визначається Законом України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» та нормативно-правовими актами Міністерства охорони здоров'я України.

Умовами правомірності трансплантації органів або тканин людини є:

наявність у реципієнта медичних показань до застосування трансплантації, що встановлюється консиліумом лікарів;

проведення трансплантації тільки в акредитованих у встановленому законодавством порядку державних та комунальних закладах охорони здоров'я та державних наукових установах за переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України;

наявність письмової заяви про згоду бути донорами.

Кожна повнолітня дієздатна особа може заявити про згоду або незгоду стати донором анатомічних матеріалів у разі своєї смерті. За відсутності такої заяви анатомічні матеріали у померлої повнолітньої дієздатної особи можуть бути взяті за згодою подружжя або родичів, які проживали з нею до смерті. У померлих неповнолітніх, обмежено дієздатних або недієздатних осіб анатомічні матеріали можуть бути взяті за згодою їхніх законних представників.

² Необхідно зазначити, що фахівцями МНДЦ при РНБО України протягом декількох років вивчалася проблема "чорної трансплантології" в Україні та світі. За результатами співпраці фахівців Центру з МОЗ України протягом 2012 – 2014 рр. було виявлено основні нагальні проблеми розвитку трансплантаційної служби України, серед яких є:

– наявність у ЗМІ необ'єктивної інформації про діяльність трансплантаційної служби;

– неадаптовані до соціального середовища положення ЗУ «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини»;

– відсутність системи трансплант-координації з фінансовим забезпеченням донорського етапу;

– недофінансування галузі – фінансування лише імуносупресивної терапії, витратних матеріалів для діалізу. Відсутність розвитку матеріально-технічної бази та забезпечення трансплантаційного втручання і відповідним чином сформованих баз вилучення органів.

у сотні разів перевищує кількість проведених операцій³, ця сфера стала поступово криміналізуватися, створився нелегальний ринок "чорної трансплантології". Окрім незаконного обігу людських органів, також присутні елементи примусу до трансплантації. Експерти стверджують, що в хід ідуть будь-які засоби – від залякування до вбивства потенційних донорів.

Зокрема, як повідомляв ізраїльський Інтернет-ресурс IZRUS, особі-донору, яка надає свої органи для пересадки, злочинці пропонують 10 000 доларів США, тоді як реципієнт, що потребує донорського органу, готовий заплатити за таку операцію до 100 000 доларів США [2].

В Україні та світі час від часу спалахують скандали, пов'язані із так званими "чорними трансплантологами". Так, ще у 2012 році німецьке видання "Der Spiegel" стверджувало, що Ізраїль став помітним постачальником людських органів у світі. При цьому донорами стають репатріанти з колишнього СРСР [3].

Злочинна схема, що була побудована в Ізраїлі, виглядала наступним чином. Лікарі та посередники знаходилися в Ізраїлі. Звіди здійснювалася їхня координація зі злочинцями з країн-учасниць СНД, які знаходили осіб, готових за винагороду продати власні органи та забезпечували їхній виїзд за кордон, ті зв'язки з нелегальними клініками у Косово, де проводилися подібні операції.

Крім того, поліцією Ізраїлю був підготовлений список осіб-вихідців пострадянських країн, причетних до торгівлі людськими органами, як у самому Ізраїлі, так і в Європі та країнах СНД. За інформацією, поданою прес-секретарем поліції Ізраїлю А. Кагальським до складу злочинного угруповання входили: Б. Вольфман, М. Рабінович, А. Сандлер, Н. Ашуров, А. Мордехаєв, М. Харель [2].

Учасники цього злочинного угруповання в Ізраїлі підозрювалися у таких злочинах, як торгівля людьми, шахрайство, обман, нанесення тяжких тілесних ушкоджень, створення організованого злочинного угруповання. Також поліцією цієї країни було встановлено, що операції з пересадки органів проводилися у Косово та Азербайджані.

Наразі поліція Ізраїлю підозрює, що до діяльності злочинної групи, яка була викрита у квітні цього року і займалась незаконною торгівлею органами громадян Ізраїлю, причетний скандально відомий д-р Міхаель Зіс. Він був екстрадований майже 5 років тому з України після того, як правоохоронні органи нашої держави заарештували його за підозрою у незаконній трансплантації.

За повідомленням Інтернет видання IzRus, Міхаель Зіс підозрювався в тому, що на чолі злочинної групи, яка займалась торгівлею людськими органами, керував міжнародною мере-

жею посередників для пошуку донорів [4]. Це були переважно громадяни Молдови та України, а також ізраїльські араби й російськомовні ізраїльтяни. За даними українських правоохоронців, медичні операції мережі, якою керував Зіс, проводились у США, Німеччині, Туреччині, Угорщині та Україні.

Група Зіса діяла близько п'яти років і за цей час провела декілька сот операцій. Також за інформацією того ж Інтернет-видання у травні 2012 року співробітниками підрозділу розслідування міжнародних злочинів Ізраїлю було затримано злочинне угруповання. Фігуранти справи "чорних трансплантологів" були пов'язані з косовською клінікою "Медікус". Як вважають міжнародні слідчі, в клініці "Медікус" було проведено близько 30 незаконних операцій по пересадці нирок багатим клієнтам [4].

У свою чергу, необхідно зазначити, що надана до Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України протягом 2013 року інформація із територіальних підрозділів УБОЗ МВС України щодо вчинення злочинів у сфері незаконної торгівлі органами або тканинами людини свідчить про те, що робота у цьому напрямку потребує посилення та активізації. Зокрема, за даними УБОЗ УМВС України в Хмельницькій області, працівниками цього підрозділу протягом 2013 року злочини у сфері незаконної торгівлі органами або тканинами людини не документувалися та кримінальні провадження не відкривалися.

Також до УБОЗ УМВС України в Черкаській області інформації стосовно вчинення злочинів у сфері незаконної торгівлі органами або тканинами людини не надходило.

На думку фахівців-практиків УБОЗ МВС України, нагальними проблемами, які виникають під час виявлення та розкриття злочинів у сфері незаконної торгівлі органами або тканинами людини, є:

– відсутність єдиної інформаційної бази щодо реципієнтів і донорів, які проживають на території України;

– відсутність дієвого механізму взаємодії правоохоронних органів, органів прикордонного і міграційного контролю, соціального забезпечення, охорони здоров'я;

– відсутність банку даних про транснаціональні злочинні групи, їх лідерів, юридичних і фізичних осіб, причетних до вчинення злочинів у сфері трансплантації органів або тканин людини, а також про зниклих осіб, які ймовірно, стали жертвами таких злочинів.

Поряд з цим, на думку фахівців-практиків із ГУБОЗ МВС України у м. Києві, серед проблем, що виникають під час виявлення, документування та розкриття злочинів у сфері незаконної торгівлі органами або тканинами людини, необхідно відмітити:

– відсутність взаємодії з територіальними підрозділами ГРФО, незважаючи на те, що не-

³ За даними Міністерства охорони здоров'я України, в період з 2009 по 2012 роки було виконано 448 органних трансплантацій, з них у 2009 році – 125; 2010 році – 95; 2011 році – 101 та 2012 році – 127.

одноразово проводились спільні наради за участю керівництва ГУМВС України в місті Києві;

– на неналежному рівні налагоджено співробітництво та взаємодію з прикордонною службою України;

– на низькому рівні перебуває співпраця з Інтерполом України на міжнародному рівні та з відповідними органами інших країн;

– відсутність у підрозділах ДОТЗ МВС України перекладачів іноземних мов, з метою своєчасного реагування на можливі злочинні дії та наміри вчинення злочинів фігурантами.

Також на сьогодні до числа проблемних питань відноситься й те, що в Україні немає чіткого нормативного регулювання та роз'яснень відносно того, чи відноситься до незаконної торгівлі тканинами людини продаж (передача) гінекологічними клініками абортальних залишків для подальшого їх використання у косметології тощо.

Окремо необхідно наголосити на проблемах кримінально-правової охорони встановленого законом порядку трансплантації, які починаються вже з самої назви ст. 143 КК України [5]. Визначення поняття трансплантації міститься в Законі України "Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини" [6]. Трансплантацією визнається спеціальний метод лікування, що полягає в пересадці реципієнту органа або іншого анатомічного матеріалу, взятих у людини чи тварини [6]. За чинною редакцією ст. 143 КК України [5] до предмета цього злочину належать лише органи або тканини, тобто незаконні дії з такими біоматеріалами, як ксенотрансплантанти і біоімплантанти, залишаються поза увагою кримінального права. Це, однак не стосується так званих фетальних матеріалів – анатомічних матеріалів мертвого ембріона (плоду) людини, які відповідно до Закону України "Про трансплантацію органів..." [6] можуть застосовуватися для трансплантації. У Переліку анатомічних утворень тканин, їх компонентів, фрагментів і фетальних матеріалів, дозволених до вилучення у донора-трупа і мертвого плоду людини, затвердженого наказом МОЗ № 226 від 25 вересня 2000 р. виокремлюють такі види тканин: 1) м'які тканини; 2) тканини опорно-рухового апарату; 3) судини і клапани; 4) інші тканини (слухові кісточка, барабанна перетинка, кістковий мозок, шкіра, рогівка, зуби, трахея); 5) фетальні матеріали (після абортів і пологів). До фетальних матеріалів належать амніотична оболонка, пуповина, плацента і фетальні клітини [7].

Ураховуючи те, що в сучасній медицині стрімко розвивається саме клітинна трансплантологія, безумовно, важливим є здійснення належного моніторингу за неконтрольованим застосуванням у сучасній медичній практиці трансплантації саме фетальних клітин і тканин, яка, зазвичай, відбувається з численними порушеннями встановленого законом порядку.

Найбільш поширеним прикладом є застосування трансплантації в приватних медичних закладах (клініках, центрах тощо), тоді як згідно із Законом України "Про трансплантацію орга-

нів..." діяльність, пов'язану з трансплантацією, дозволено здійснювати виключно в акредитованих у встановленому порядку державних і комунальних закладах охорони здоров'я і державних наукових установах, за переліком, затвердженим Постановою КМ України № 695 від 24 квітня 2000 р.

Іншим прикладом порушення встановленого законом порядку трансплантації є застосування останньої без встановлення показання до трансплантації у реципієнта саме консиліумом лікарів акредитованої державної або комунальної установи охорони здоров'я.

Умовами правомірності трансплантації є також наявність письмової заяви про згоду бути донором, а у разі надання для трансплантації фетальних матеріалів – згода жінки, яка прийняла остаточне рішення стосовно штучного переривання вагітності (аборту), та виконання умови збереження конфіденційності відомостей про таку жінку. В зв'язку з цим, неабиякого значення набуває вирішення питання щодо законодавчого регулювання можливості та меж допустимості використання ембріона людини в наукових дослідженнях. Принциповим при цьому є визначення часу, з якого зародок вважатиметься особою з усіма правовими наслідками, що витікають із цього. Вирішальним тут є момент, з якого особа має право на життя. За чинним законодавством початковим моментом життя є початок фізіологічних пологів, у тому числі передчасних чи штучно викликаних. Саме з цього моменту посягання на життя буде кваліфікуватися як вбивство. Згідно із законодавством України, людський ембріон не користується кримінально-правовою охороною. З цього випливає, що ті недоліки, які сьогодні є в правовій регламентації трансплантації органів, тканин ті клітин, а саме щодо кримінальної відповідальності за злочини у цій сфері, повинні після їх виявлення бути подолані в процесі вдосконалення правових норм.

Безумовно, у проблеми "чорної трансплантології" є свої шляхи вирішення. Наприклад, наразі в усьому світі збільшується кількість трансплантованих органів, наприклад нирок, від живих донорів-родичів і живих неспоріднених донорів. Проте живі неспоріднені донори, здебільшого подружжя, складають меншість нетрупних донорів. Інший варіант розв'язання проблеми – введення так званої презумпції згоди, коли вважається, що людина після смерті згодна на забір органів, звісно, якщо не задекларувала протилежного. Це змогло б змінити ситуацію, вважають деякі експерти. Інші схильні думати, що це загрожує ще більшим зростанням обсягів кримінальної трансплантації. До того ж важливим є моральний аспект: чи може суспільство вирішувати за людину долю її тіла після смерті?

Сьогодні ж проблема пересадки органів залишається лише темою дискусій, а тим часом процвітає кримінальна трансплантологія. Якщо для окремих людей "незаконна пересадка життя" – єдиний шанс не вмерти, то для суспільства – це проблема, із якою пов'язане зростання злочин-

ності й порушення моральних устоїв. Очевидно лише, що повернення ситуації в цивілізоване русло – принципове питання суспільної безпеки.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Коган А. Торговці органами громадян країн СНГ: список підозреуваних [Електронний ресурс] / А. Коган. – Режим доступу : <http://izrus.co.il/dvuhstoronka/article/2012-05-29/18042.html>.
3. Der Spiegel: в Європі торгують органами “русских” ізраїльтян [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://izrus.co.il/nepolitica/article/2012-08-06/18651.html>.
4. В торгівлі органами ізраїльтянок замешан вигнаний з України хірург? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://izrus.co.il/obshina/article/2014-04-24/24239.html#ixzz31UMipSi2>.
5. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print1389886495650219>.
6. Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині : Закон України від 16 лип. 1999 р. № 1007-XIV / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1007-14>.
7. Про затвердження нормативно-правових документів з питань трансплантації : Наказ МОЗ України від 15 верес. 2000 р. № 226 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0697-00>.

В статті на основі аналізу законодавства України о трансплантології, кримінально-правового законодавства, передбачаючого відповідальність за порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин, результатів роботи оперативних підрозділів МВС України, виконуваних правоохоронницької діяльності в цьому напрямку, даних МЗ України розкриваються основні питання, що стосуються боротьби з нелегальною трансплантологією в Україні як одного з напрямків боротьби з організованою злочинністю, пропонуються конкретні шляхи вирішення найбільш гострих питань в цій області.

On the basis of the analysis of Ukrainian legislation about transplantation, the criminal law legislation stipulating administrative responsibility for violating under the procedure specified in law, the results of the operative subdivisions of the MIA of Ukraine, carrying out the law enforcement activity on this area, the data of the Ministry of Public Health of Ukraine the main issues concerning the fight against illegal transplantology in Ukraine as one of the areas of combating organized crime are examined and provide solutions to problems.

Стаття надійшла до редакції журналу 19 травня 2014 року.